

ทวารวดี

เมืองนครปฐมโบราณ: ศึกษาและตีความทางสังคม

มานพ นักการเรือน^{1*}พระมหาวีระชาติ โปธา²วิญญู กิณะเสน³บานชื่น นักการเรือน⁴ฉัตรกานต์ สารมาศ⁵

รับบทความ: 29 มกราคม 2568 แก้ไขบทความ: 19 กุมภาพันธ์ 2568 ตอปรับบทความ: 24 กุมภาพันธ์ 2568

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาอาณาจักรทวารวดีในแง่มุมมองทางประวัติศาสตร์ สังคมและศาสนา สุวรรณภูมิเป็นดินแดนที่มีอยู่จริงในทางประวัติศาสตร์ พระอัครมเหศวร ผู้มาพร้อมกับพระโสณเถระ ได้กลายเป็นหลวงปู่เทพโลกอุดร และยังคงดำรงสัจจารมณ์อยู่เพื่อดูแลพระพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิจนถึงปัจจุบันนี้ เป็นอาณาจักรทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12-16 โดยมีศูนย์กลางที่นครปฐมโบราณ มีการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างเมืองโบราณต่าง ๆ และมีการนับถือทั้งพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์

กษัตริย์ทวารวดีได้ทรงดำเนินตามนโยบายธรรมวิชัยของพระเจ้าอโศกมหาราช ปฏิบัติตามคติพระเจ้าจักรพรรดิในพระพุทธศาสนา แต่ก็ผสมผสานกับคติจักรพรรดิในศาสนาพราหมณ์ ทรงใช้รัฐประศาสน์นโยบายในทางเศรษฐกิจ โดยไม่มีการเก็บภาษี จึงทำให้สังคมรัฐมีความมั่งคั่ง ความมั่นคงและความอุดมสมบูรณ์ โดยมีธรรมวิชัยนั้นเป็นแกนหลักแห่งการปกครอง

สังคมในทวารวดีจากภาพปูนปั้นและจารึกสะท้อนถึงการเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม ที่ผู้คนสามารถอาศัยอยู่ร่วมกันในบ้านเมืองได้ เป็นสังคมของการทำบุญสร้างกุศลในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีการผสมผสานทางคติความเชื่อระหว่างพระพุทธศาสนา และความเชื่อดั้งเดิมเรื่อง “ผี” เป็นสังคมแห่งการมีความกตัญญูต่อบุพการีและการมีความเมตตา เป็นสังคมแห่งการบำเพ็ญทานบารมี โดยมุ่งไปที่ “มหาบริจาค” คือการบริจาคใหญ่ และเป็นสังคมที่มีเป้าหมายแห่งการปฏิบัติเพื่อให้สิ้นทุกข์สิ้นกิเลสอย่างสิ้นเชิง

คำสำคัญ: สุวรรณภูมิ ทวารวดี นครปฐมโบราณ ธรรมวิชัย สังคมพหุวัฒนธรรม

¹⁻⁵ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตสิรินธรราชวิทยาลัย

* อีเมล: mnakkarreiy@gmail.com

Dvaravati, Ancient City of Nakhon Pathom: Social Studies and Interpretations

Manop Nakkanrian ^{1*}

Phramahaweerachat Potha ²

Winyou Kinasen ³

Banchuen Nakkanrian ⁴

Chatsuphang Saramart ⁵

Abstract

This article examined the Dvaravati Kingdom from historical, social and religious perspectives. Suvarnabhumi was a historically real land. Phra Uttara, who came with Phra Sona, became Luang Pu Thep Lok Udon and continued to exist in their physical form to care for Buddhism in Suvarnabhumi, up to the present day. The Dvaravati Kingdom existed around the 12th to 16th Buddhist century, with its center in ancient Nakhon Pathom. There were connections and relationships between various ancient cities and both Buddhism and Brahmanism were practiced.

The king of Dvaravati followed the policy of Dharma-Vijaya of Emperor Ashoka, adhering to the principles of the Buddhist emperor while also integrating the imperial ideals of Brahmanism. He implemented economic governance without taxation, which led to a prosperous, stable, and abundant society, with Dharma-Vijaya as the central tenet of his rule.

The society in Dvaravati, as reflected in the stucco images and inscriptions, showcased a multicultural community where people can coexist harmoniously. It was a society centered around making merit and good deeds in Buddhism, which incorporated a blend of beliefs between Buddhism and traditional beliefs about "spirits." It is a society characterized by gratitude and compassion, as well as one that emphasized the practice of generosity, focusing on "great donations", which referred to significant acts of giving. Furthermore, It was a society whose goal of practice was to completely end all suffering and defilements.

Keywords: Suvarnabhumi, Dvaravati, Ancient Nakhon Pathom, Dharma-Vijaya, Multicultural Society

---

¹⁻⁵ Mahamakut Buddhist University, Sirindhornrajavidyalaya Campus

* Email: mnakkarrejn@gmail.com

บทนำ

“ทวารวดี” หรือ “ทวารกา” เป็นชื่อเมืองของพระกฤษณะ ในมหากาพย์อินเดียเรื่องมหาภารตยุทธ เป็น 1 ในนครทั้ง 7 (อโยธยา, มถุรา, หฤทวาร, พาราณสี, กาญจิปุรัม, อุชไชนะ, ทวารกา (ทวารวดี)) ซึ่งศาสนาฮินดูถือว่า เป็นแหล่งจาริกแสวงบุญที่สำคัญ (ตี่ระ) ในประเทศอินเดีย เชื่อกันว่า การได้จาริกแสวงบุญไปยังสถานที่ทั้ง 7 จะให้พรโมกษแก่ผู้นั้นให้ได้หลุดพ้นการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ (Anu Kapur, 2019: 74-75) และมีปรากฏในอรรถกถาขุททกนิกาย ชาดก ฆตปັນทิตชาดก (ขุ.ชา.ปณจก.อ.5/466-467) แปลตามศัพท์ว่า “เมืองที่ประกอบด้วยประตูและรั้ว” ด้านหนึ่งของเมืองติดกับทะเล ส่วนอีกด้านหนึ่งล้อมรอบไปด้วยภูเขา ทำให้ตีความได้ว่า เป็นปากประตูทางการค้า เป็นชุมทางการค้า มีนัยหมายถึงเมืองที่มีทะเลล้อมหรือติดต่อกับทะเลและทางภูเขา ทำให้ค้าขายได้สะดวกทั้งทางบกและทางทะเล แต่ส่วนใหญ่เป็นการค้าขายทางทะเล

คำว่า “ทวารวดี” นี้ เป็นข้อสันนิษฐานมาจากคำว่า “โถ-โล-โป-ติ” (To-Lo-po-ti) ซึ่งปรากฏในบันทึกการเดินทางของพระภิกษุเหียนจิ่ง ที่เดินทางจากจีนไปสืบพระพุทธศาสนาในอินเดียทางบก ในพ.ศ. 1172 และเดินทางกลับจีนในพ.ศ. 1188 ในบันทึกการเดินทางนี้ ได้กล่าวถึงชื่ออาณาจักรโถโลโปติไว้ด้วย ซึ่งนักวิชาการชาวอังกฤษชื่อ ซามูเอล บีล (Samuel Beal) เชื่อว่า คำว่า “โถ-โล-โป-ติ” ตรงกับภาษาสันสกฤตคือทวารวดี โดยที่ทวารวดีเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของอาณาจักรศรีเกษตร ในประเทศพม่า และตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของอาณาจักรอีสานปุระ ในประเทศกัมพูชา (Si-Yu-Ki, 1884: 199-200) อาณาจักรทวารวดีนี้ตั้งอยู่ในดินแดนประเทศไทยปัจจุบัน และยังสันนิษฐานคำอื่น ๆ ที่มีสำเนียงคล้ายกันเช่น จวนโลโปติ (Tchouanlopoti) หรือ เซอโฮโปติ (Chohopoti) ว่าเป็นอาณาจักรทวารวดีด้วย

ในบันทึกอีกชิ้นหนึ่ง ได้แก่ บันทึกของพระภิกษุฮัจจิง ผู้ที่เดินทางจากจีนไปสืบพระพุทธศาสนาในอินเดียโดยทางทะเล ระหว่าง พ.ศ. 1214-1218 ท่านออกเดินทางจากเมืองกวางตุ้ง ในบันทึกกล่าวถึงเมืองท่าและอาณาจักรตามชายฝั่งทะเลที่ท่านได้เดินทางผ่าน ที่ปรากฏชื่อได้แก่ หลินยี ฟูนัน ทวารวดี และเมืองอื่น ๆ (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2562: 92)

ทวารวดีเป็นอาณาจักรแห่งแรกในดินแดนไทย กำหนดอายุตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 ถึงพุทธศตวรรษที่ 16 โดยเมืองที่เชื่อว่าเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรทวารวดีจากหลักฐานทางโบราณคดี ทั้งจากด้านที่ตั้ง ขนาดของเมือง ศาสนสถาน โบราณวัตถุ และการติดต่อกับโลกภายนอก มี 4 แห่ง คือ นครปฐม อุทองศรีเทพ และลพบุรี จากเมืองโบราณในสมัยทวารวดีเท่าที่พบแล้ว มีจำนวนประมาณ 107 เมืองในทุกภูมิภาคของประเทศไทย (สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 1 ราชบุรี, 2541: 117-120)

บทความนี้ ศึกษาทวารวดี ซึ่งมีเมืองนครปฐมโบราณเป็นศูนย์กลาง กำหนดอายุตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 ถึงพุทธศตวรรษที่ 16 ในประเด็นเกี่ยวกับทวารวดีนครปฐม : ตีความจากตำนาน สุวรรณภูมิ -ทวารวดี : เส้นทางเดินทางเรือจากอินเดียมายังดินแดนทั้ง 2 แห่ง ธรรมวิชัย : แกนหลักแห่งการปกครอง และสังคมทวารวดี : ศึกษาจากภาพปูนปั้นและจารึก ตามลำดับ

ทวารวดีนครปฐม: ติความจากตำนาน

จากตำนานความเชื่อพระอูตรเถระ ซึ่งต่อมาคือหลวงปู่เทพโลกอุดร พบว่า คัมภีร์สมันตปาสาทิกาได้ระบุคณะพระสมณทูต สายที่ 8 ที่ไปประกาศศาสนาที่สุวรรณภูมิ ไว้แต่หัวหน้า ได้แก่ พระโสณเถระและพระอูตรเถระ (วิ.มหา.อ. 1/58-95) แต่ตามหลักฐานของวัดเพชรพลี ซึ่งก็คือวัดพระปริตติม เป็นบันทึกอักษรเทวนาครี ชุดค้นพบ ณ ซากศิลาวัดบัวคูบัว ตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ได้ระบุว่า คณะพระสมณทูตสายที่ 8 ประกอบด้วย 1. พระโสณเถระ 2. พระอูตรเถระ 3. พระมุณิเยเถระ 4. พระณานิเยเถระ และ 5. พระภุริเยเถระ ซึ่งการอุปสมบทในปัจจุบันประเทศ จะต้องมีการอภิเษกจำนวน 5 รูปประชุมพร้อมกัน และสามารถอธิษฐาน สามเณรคณะ สามเณรนิยยะ เขมกะอุบาสก อนิฆะอุบาสก อตุลยะอำมาตย์ และพราหมณ์และนางพราหมณี ผู้คนอีก 38 คน (Dhava Vimut, 2553)

พระโสณเถระและพระอูตรเถระเป็นผู้มีฤทธิ์มาก ได้ปราบนางผีเสื้อน้ำ และแสดงพรหมชาลสูตร ซึ่งว่าด้วยข่ายแห่งพระสัพพัญญุตญาณอันประเสริฐ ดั่งมีข้อความว่า “พระโสณเถระและพระอูตรเถระ ผู้มีฤทธิ์มาก ไปสู่สุวรรณภูมิ ปราบปรามพวกปีศาจแล้ว ได้แสดงพรหมชาลสูตร” ทำให้คนในดินแดนสุวรรณภูมิตั้งอยู่ในไตรสรณคมณ์และเบญจศีล ประชาชนประมาณ 60,000 คน ได้บรรลุนิพพาน พวกเด็กในตระกูลประมาณ 3,500 คน บวชแล้ว กุลธิดาประมาณ 1,500 นาง ก็บวชแล้ว พระโสณเถระและพระอูตรเถระทำให้พระพุทธศาสนาได้ตั้งมั่นแล้วในดินแดนสุวรรณภูมิ (วิ.มหา.อ. 1/58-95)

พระอูตรเถระ ผู้มาพร้อมกับพระโสณเถระ ซึ่งเป็นพระสมณทูตที่พระเจ้าอโศกมหาราชส่งมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิ ได้กลายเป็นหลวงปู่เทพโลกอุดร และเชื่อกันว่า พระอูตรเถระนั้นยังดำรงสังขารชั้นธรรมาอยู่เพื่อดูแลพระพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ (ข่าววาไรตี้, 2559) ตลอดถึงทวารวดี สุโขทัย อโยธยา จนถึงปัจจุบันนี้

จากตำนานพระประทีปเจดีย์เกี่ยวกับการสร้างเมืองนครไชยศรีและพระประทีปเจดีย์ ฉบับนายอ่องไวกำลัง พบว่า เจ้าเมืองลังกาทรงใคร่อยากจะได้โทณะไว้ในครอบครองจึงโปรดให้พระภิกษุชื่อกัลยาดีศเถระไปขอโทณะนั้นกับกษัตริย์ผู้ทรงเมืองนครไชยศรีในยุคนั้นคือพระยาศรีสิทธิชัย แต่หมู่พราหมณ์ซึ่งเป็นเจ้าของก็ขัดขืนไม่ให้โทณะไป ต่อมา เมืองนครปฐมโบราณมีความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 คือพระยาภาณุวงศ์ธราช ทรงขับไล่พวกพราหมณ์ให้ไปอยู่ที่เมืองละโว้ (ลพบุรี) เมื่อพ.ศ. 1192 และให้ก่อพระเจดีย์ล้อมเรือนหินที่บรรจุโทณะที่ใช้ดวงพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าเอาไว้ แล้วให้นามว่า “พระประทีปเจดีย์” (กรมศิลปากร, 2506: 1-4) ทำให้เห็นถึงการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างเมืองโบราณต่าง ๆ ทั้งภายในภูมิภาคคือเมืองละโว้ และภายนอกประเทศคือลังกาทิวป และแสดงถึงศรัทธาปสาทะในพระพุทธศาสนาของกษัตริย์ซึ่งมีพราหมณ์เป็นปุโรหิตอยู่ในราชสำนักด้วย (สฤชต์พงศ์ ขุนทรง, 2559: 30-31)

จากเรื่องตำนานพระยาภิงขะพยาน ซึ่งเป็นการกระทำปีศาจและสั่งให้ข่ายยหอมที่ เลี้ยงดูมาของพระยาพยาน ทำให้พระองค์คิดที่จะไล่บาป จึงโปรดให้เรียกประชุมเหล่าขุนนางอำมาตย์ และพระภิกษุสงฆ์ พระ

มหาเถระจึงแนะนำให้พระองค์ก่อพระเจดีย์ขนาดใหญ่เพื่อไถ่บาป (กรมศิลปากร, 2506: 33) ซึ่งพระเจดีย์องค์นี้ เชื่อกันว่าเป็น พระปฐมเจดีย์องค์เดิม

แม้ว่าตำนานเรื่องดังกล่าวจะสัมพันธ์กับความเชื่อในพระพุทธศาสนา แต่ก็มีมีความเกี่ยวข้องกับ พระกฤษณะ พระเป็นเจ้าแห่งศาสนาพราหมณ์ นิกายไวษณพด้วย ในมหากาพย์มหาภารตยุทธ มีการกล่าวถึง พระกฤษณะได้ปราบปรามอสูรร้ายต่าง ๆ ที่สำคัญคือ พญากังสะ และพาดาสูร (Human Excellence, 2565) ซึ่งชื่อเหล่านี้คงเป็นต้นเค้าของชื่อพระยาภิงและพระยาพานในตำนานของนครปฐมโบราณ แม้แต่ชื่อ เมืองทวารวดีหรือทวารกา ซึ่งเป็นราชธานีของพระกฤษณะ นครปฐมโบราณก็ยืมนำมาใช้เป็นชื่อราชธานีของ บ้านเมืองเพื่อเป็นนามมงคล

สรุปได้ว่า มีตำนานความเชื่อเกี่ยวกับพระอัฐตเถระ ผู้มาพร้อมกับพระโสณเถระ ซึ่งเป็นคณะพระ สมณทูต สายที่ 8 ที่พระเจ้าอโศกมหาราชส่งมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิ ได้กลายเป็นหลวง ปู่เทพโลกอุดร และเชื่อกันว่า ยังดำรงสังขารชั้นอยู่เพื่อดูแลพระพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ ตลอดถึงทวารวดี สุโขทัย อุรุธยา จนถึงปัจจุบันนี้ เป็นอาณาจักรทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12-16 โดยมีศูนย์กลางที่เมือง นครปฐมโบราณ มีการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างเมืองโบราณต่าง ๆ ทั้งภายในภูมิภาคและนอกภูมิภาค และมีการ นับถือทั้งพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ แม้แต่ชื่อเมืองทวารวดีหรือทวารกา ก็นำมาจากคัมภีร์ทั้ง 2 ศาสนานั้น

สุวรรณภูมิ-ทวารวดี: เส้นทางเดินเรือจากอินเดียมายังดินแดนทั้ง 2 แห่ง

สุวรรณภูมิ เป็นดินแดนที่มีอยู่จริงในทางประวัติศาสตร์ ในภาษาสันสกฤต ใช้สุวรรณภูมิ ในภาษาบาลี คือ สุวณณภูมิ ในภาษาจีนโบราณ คือ จินหลิน (หวัง เหว่ยหมิน (Wang Wei Min), 2535: 85) ในภาษากรีก โบราณคือ ไคร้เซ่ (Chryse) (Struan Reid, 1994) ในอาหรับ เรียกสุวรรณภูมิว่า อาณาจักรสุฟฟรา (เสฐียร โภเศศ, 2515: 416-451) คือดินแดนทอง ใช้ในเชิงสัญลักษณ์ของความมั่งคั่งทางทรัพยากรและเศรษฐกิจ ผู้ที่ นับถือพระพุทธศาสนา ได้แก่ ไทย พม่า มอญ ลาว และเขมร ต่างอ้างสิทธิ์ว่า บ้านเมืองของตนเป็นศูนย์กลาง ของบ้านเมืองในสมัยสุวรรณภูมิ ซึ่งคณะพระสมณทูตของพระเจ้าอโศกมหาราชเดินทางเข้ามาเผยแผ่ พระพุทธศาสนา (ศรีศักร วัลลิโภดมและวลัยลักษณ์ ทรงศิริ, 2566: 8)

สุวรรณภูมิไม่ใช่เป็นดินแดนที่อยู่นิ่ง โดยไม่เกี่ยวข้องกับภายนอก หากเป็นดินแดนที่มีผู้คนที่อยู่กันเป็น บ้าน เป็นเมือง และเป็นรัฐ ที่มีการค้าขายติดต่อกับภายนอก ซึ่งกล่าวถึงพ่อค้านานาชาติทั้งที่เป็นคนอินเดีย และไม่ใช่คนอินเดีย คือชาวกรีก เปอร์เซีย อียิปต์ โรมัน และอาหรับที่มาจากตะวันออกกลางผ่านอินเดียเข้าไป ค้าขายที่สุวรรณภูมิ พร้อมทั้งมีการตั้งรกรากอยู่เป็นกลุ่ม ๆ ตามสถานีการค้าที่มีช่างฝีมือผลิตสินค้า เครื่องประดับ และสิ่งของมีค่าเพื่อแลกเปลี่ยนกับสินค้าป่า แร่ธาตุและอื่น ๆ ของคนพื้นเมือง ทำให้สุวรรณภูมิ ซึ่งเป็นดินแดนโพ้นทะเลทางตะวันออกของอินเดีย เป็นดินแดนแห่งความมั่งคั่งด้วยโภคทรัพย์ทั้งทางทรัพยากร และแร่ธาตุ ทำให้เกิดรายได้ทางเศรษฐกิจทั้งแก่พ่อค้าและรัฐที่เข้ามาติดต่อค้าขาย และส่งผลที่ตามมาคือมี

การแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะวัฒนธรรมอินเดียและจากบ้านเมืองภายนอกทั้งทางตะวันตกและ ตะวันออกเข้ามาผสมผสาน (ศรีศักร วัลลิโภดมและวลัยลักษณ์ ทรงศิริ, 2566: 13)

บริเวณคาบสมุทรที่เส้นทางการค้าข้ามผ่านจากมหาสมุทรอินเดียไปยังฝั่งทะเลจีนใต้ในมหาสมุทร แปซิฟิกนั้น อยู่ในดินแดนในประเทศไทยที่ในจดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์ซ่ง ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 17 เรียกว่า สยามประเทศ เป็นดินแดนที่มีพัฒนาการ เป็นรัฐแรกเริ่มแต่สมัยสุวรรณภูมิลงมาถึงพุนั้น ทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี และอยุธยา ตามลำดับ (ศรีศักร วัลลิโภดมและวลัยลักษณ์ ทรงศิริ, 2566: 14)

เส้นทางการเดินเรือของพ่อค้านักบวชจากอินเดียและที่มาจากถิ่นอื่น ๆ ซึ่งประสงค์จะเดินทางไป สุวรรณภูมิ ซึ่งมีนครปฐมเป็นเมืองเก่าแก่เป็นศูนย์กลางตั้งอยู่ริมทะเล และดินแดนแห่งอาณาจักรซึ่งเรียกว่า ทวารวดี มีนครปฐมเป็นราชธานี ราวพุทธศตวรรษที่ 12-16 ก็ต้องมาลงเรือที่เมืองท่าของแม่น้ำคงคาคือเมือง ท่าตัมราลิปติ เมืองท่าของแม่น้ำมทานาดี คือ ปาเลอ โกนาฆาร์ เลียบชายฝั่งคือเมืองท่ากลิงคะปฏินัม เมือง ท่าของแม่น้ำกฤษณาและโคธาวารี คือมาสุลีปฏินัมและธารนิโกฐะ เมืองท่าของแม่น้ำฮาเวรีคือ โสปัญมะ มี ทิศทางไป 2 ทาง คือ

1. แล่นเลียบชายฝั่งผ่านไปทางกันอ่าวเบงกอล เลียบชายฝั่งบังคลาเทศและพม่า ผ่านด้านเหนือของ เกาะโคโค แล้วแวะพักที่หมู่เกาะเล็ก ๆ แห่งนี้ แล้วเลียบชายฝั่งทะเลอันดามันสู่คาบสมุทรสยาม-มลายู ตัดลงสู่ ช่องแคบมะละกา แล้วเดินทางเลียบชายฝั่งสู่อ่าวไทย

2. แล่นเลียบชายฝั่งลงใต้แล้วเลียบเกาะศรีลังกา ตัดข้ามอ่าวเบงกอล เข้าทางที่เรียกว่า "ช่อง 10 องศา" ที่อยู่ระหว่างเกาะอันดามันและหมู่เกาะนิโคบาร์ เพื่อเดินทางแบบตัดอ่าวตรงไปยังคาบสมุทรสยาม- มลายู ตัดลงสู่ช่องแคบมะละกา แล้วเดินทางเลียบชายฝั่งสู่อ่าวไทย (ศรีศักร วัลลิโภดมและวลัยลักษณ์ ทรงศิริ, 2566: 44)

ในบางกรณี พ่อค้านักบวชจากอินเดียและที่มาจากถิ่นอื่น ๆ ซึ่งประสงค์จะเดินทางไปดินแดน สุวรรณภูมิ ก็ต้องมาลงเรือที่เมืองท่า แล้วเดินเรือเลียบชายฝั่งมาจากอ่าวเบงกอล อาจใช้ทางลัดโดยไม่ไปทาง ช่องแคบมะละกา คือใช้บริเวณคอคออดกระ ซึ่งมี 4 เส้นทาง คือ

1. เส้นทางเขม้าย-ปากจั่น-โปงเงาะ-เขาตาพลาย-เขาสามแก้ว แล้วออกสู่อ่าวไทย
2. เส้นทางเขม้าย-คลองละอุ่น-ในวง-เขาทะลุ-เขาค่าย-ปากตะโก แล้วออกสู่อ่าวไทย
3. เส้นทางภูเขาทอง-บางกล้วย-ในหยาน-คลองพะโต๊ะ-เขาเสก-ปากน้ำหลังสวน แล้วออกสู่อ่าวไทย
4. เส้นทางภูเขาทอง-บางกล้วย-ปากหมาก-ท่าชนะ แล้วออกสู่อ่าวไทย (ศรีศักร วัลลิโภดม และ วลัยลักษณ์ ทรงศิริ, 2566: 98-134)

สรุปได้ว่า สุวรรณภูมิ เป็นดินแดนที่มีอยู่จริงในทางประวัติศาสตร์ ในภาษาสันสกฤต ใช้สุวรรณภูมิ ใน ภาษาบาลีคือ สุวณณภูมิ ในภาษาจีนโบราณ คือ จินหลิน ในภาษากรีกโบราณคือ ไคร์เซ่ (Chryse) ในอาหรับ เรียกสุวรรณภูมิว่า อาณาจักรสุฟรา ไม่ใช่เป็นดินแดนที่อยู่หนึ่ง โดยไม่เกี่ยวข้องกับภายนอก เป็นดินแดนที่มี ผู้คนที่อยู่กันเป็นบ้าน เป็นเมือง และเป็นรัฐ โดยพ่อค้านักบวชจากอินเดียและที่มาจากถิ่นอื่น ๆ ซึ่งประสงค์จะ

เดินทางไปดินแดนสุวรรณภูมิและทวารวดี ใช้เส้นทางการเดินเรือ มีทิศทางไปได้หลายเส้นทาง คือ เล่นเลียบชายฝั่งผ่านไปทางก้นอ่าวเบงกอล ตัดลงสู่ช่องแคบมะละกา แล้วเดินทางเลียบชายฝั่งสู่อ่าวไทย เล่นเลียบชายฝั่งลงใต้แล้วเลียบเกาะศรีลังกา เดินทางเลียบชายฝั่งสู่อ่าวไทย และอาจใช้ทางลัดโดยไม่ไปทางช่องแคบมะละกา คือใช้บริเวณคอคออดกระ ทำให้สังคมรัฐสมัยสุวรรณภูมิ และอาณาจักรทวารวดี ได้มีการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม เป็นสังคมแห่งสันติสุข มิมีตรีไมตรี ท่ามกลางความหลากหลายทางภาษา เชื้อชาติ และศาสนา

ธรรมวิชัย: แกนหลักแห่งการปกครอง

ทวารวดีมีกษัตริย์ปกครองและมีพราหมณ์ทำหน้าที่อยู่ในราชสำนัก พบได้จากจารึกเหรียญเงิน อักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 ความว่า “ศรียทวารวดี ศวรปุณย” แปลว่า พระเจ้าศรีทวารวดีผู้มีบุญอันประเสริฐ การเข้าสู่ตำแหน่งของกษัตริย์ต้องประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ โดยเริ่มต้นที่พิธีราชสุยะหรือพิธีราชาภิเษก เพื่อยกฐานะให้เทียบเท่าเทพเจ้า ดังได้พบแผ่นหินรูป 4 เหลี่ยมผืนผ้าที่มีหลุมตื้นอยู่ตรงกลาง มีรูปเส้น วัชระ ขอสับข้าง พัดโบก ฉัตร ปลาและสิ่งของอย่างละคู่ และมีหม้อน้ำอยู่ตอนล่าง

กษัตริย์ทวารวดีได้ปฏิบัติตามคติพระเจ้าจักรพรรดิในพระพุทธศาสนาผสมผสานกับคติจักรพรรดิในศาสนาพราหมณ์ ดังพบได้จากหลักฐานคือแผ่นหินจำหลักรูปบุคคลชายและรูปช้าง พร้อมทั้งสิ่งของมงคล ได้แก่ หม้อปुरुณฆฎะ สังข์ จักร และดาว 5 แฉก ซึ่งแผ่นหินรูปบุคคลนั้นพบที่โรงเรียนเกษตรกรรมนครปฐม (เดิม) ซึ่งปัจจุบันคือบริเวณมหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์ ส่วนแผ่นหินรูปช้างก็พบที่ตำบลสนามจันทร์เช่นกัน (สฤชดีพงศ์ ขุนทรง, 2557: 143) กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-16 โดยแผ่นหินจำหลักรูปช้าง อาจเป็นรูปช้างแก้ว รูปบุคคลชาย อาจเป็นรูปขุนคลังแก้วหรือขุนพลแก้ว ซึ่งเป็นรัตนะของพระเจ้าจักรพรรดิ ทำให้สืบค้นไปถึงจักกวัตตสูตร ซึ่งเกี่ยวกับพระเจ้าจักรพรรดิ ความว่า “พระเจ้าจักรพรรดิเป็นธรรมราชา ทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีมหาสมุทรทั้ง 4 เป็นขอบเขต มีราชอาณาจักรมั่นคง มีรัตนะ 7 ประจำพระองค์ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแล้ว แก้วมณี นางแก้ว ขุนคลังแก้ว และขุนพลแก้ว” (ที.ปา. 11/81/60) และพระเจ้าจักรพรรดิทรงประพฤติจักกวัตตสูตร ดังนี้ “พระราชาก่อนที่จะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์จะทรงประพฤติจักกวัตตสูตรอันประเสริฐมาก่อน จักกวัตตสูตรอันประเสริฐ ได้แก่ 1) อาศัยธรรมะสักการะธรรมะ เคารพธรรมะ นับถือธรรมะ บูชาธรรมะ ยำเกรงธรรมะ มีธรรมะเป็นธงชัย มีธรรมะเป็นใหญ่ 2) รักษาคุ้มครอง ป้องกันอย่างเป็นธรรมะในชนภายใน ในกองพล ในชาวเมือง ชาวชนบท สมณะ พราหมณ์ และในเหล่าสัตว์ 3) ไม่ให้มีสิ่งที่เป็นธรรมะในแว่นแคว้น ไม่ให้มีสิ่งผิดศีลธรรมเกิดขึ้น 4) ให้ทรัพย์แก่ผู้ไม่มีทรัพย์ และ 5) เข้าไปหาสมณะพราหมณ์ผู้งดเว้นจากความประมาท มีความอดทน มีความสงบ ผิดคนอยู่ผู้เดียว ดับกิเลสอยู่ผู้เดียว แล้วถามว่า “ท่านขอรับ กุศลคืออะไร อกุศลคืออะไร กรรมใดไม่มีโทษ กรรมใดมีโทษ กรรมใดควรเสพ กรรมใดไม่ควรเสพ กรรมใดทำแล้วเป็นประโยชน์ กรรมใดทำแล้วไม่เป็นประโยชน์” ครั้นเมื่อฟังคำของสมณะพราหมณ์นั้นแล้ว สิ่งใดเป็นอกุศลก็เว้นเสีย สิ่งใดเป็นกุศลก็ถือนั่นประพฤติปฏิบัติ” (ที.ปา. 11/84/62-63) และพบได้จากจารึกวัดพระงาม (พ.ศ. 1101-1400) คือจารึกภาษาสันสกฤต ซึ่งต่างจากจารึก

ทวารวดีในที่อื่น ๆ ที่เป็นหลักกรรมภาษาบาลี และมอญ มีเนื้อหาเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระราชามีความสามารถทรงได้ชัยชนะในสงคราม นำความเจริญมาสู่วงศ์ตระกูลและบ้านเมือง คือ เมืองทมิฬคคะ เมืองหัตตินาปุระ และเมืองทวารวดี ซึ่งล้วนเป็นนามเมืองที่ปรากฏในเทพกถา เรื่องมหาภารตะ ทั้งนี้ยังได้จารึกต่ออีกว่า “พระราชอาชวเมศวร์นี้ได้ถวายสิ่งของไว้กับปศุปติ พระคิระ ได้แก่ ต้นมะม่วง 30 ต้น แมโค 400 ตัว และลูกนกคุ่ม 156 ตัว” (คลังความรู้สุวรรณภูมิ, 2565) ซึ่งการใช้คำว่า ปศุปติ คือคำเรียกพระคิระที่เก่าแก่ที่สุด หมายถึง “เจ้าแห่งสรรพสัตว์” นิยมใช้พื้นที่แคว้นคุชราต อันเป็นที่ตั้งของเมืองทวารวดี

จากข้อความ “พระราชอาชวเมศวร์ผู้มีความสามารถทรงได้ชัยชนะในสงคราม..ได้ถวายสิ่งของไว้กับปศุปติ พระคิระ..” ในจารึกวัดพระงาม ทำให้ตั้งข้อสันนิษฐานได้ว่า กษัตริย์ของทวารวดีบางพระองค์น่าจะทรงนับถือศาสนาพราหมณ์-ฮินดู นิกายปศุปตะ ทรงได้ชัยชนะในสงคราม โดยน่าจะทำสงครามกับกษัตริย์พุทธแห่งคัมพูกัญญา ซึ่งป็นรัฐอิสระเช่นกัน (ราวพุทธศตวรรษที่ 13-14) ซึ่งเป็นเมืองโบราณโกสินารายณ์ เป็นเมืองที่ไม่ไกลจากนครปฐมโบราณห่างกันประมาณ 30 กม. ตั้งอยู่ที่อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

กษัตริย์ทวารวดีมีระบบปกครองแบบอินเดีย โดยทรงใช้นโยบายธรรมวิชัย คือชัยชนะด้วยธรรม อันเป็นนโยบายของพระเจ้าอโศกมหาราชในการขยายอำนาจการปกครอง ไม่ใช่เป็นสงครามวิชัยคือการเอาชนะด้วยสงคราม จึงทำให้ได้ขยายอาณาจักรออกไปอย่างกว้างขวาง ได้ทรงนำนโยบายธรรมวิชัยนั้นออกมาใช้ เพราะทรงมีความสํานึกสลดพระทัยในชัยชนะที่มีต่อแคว้นกลิงคะ ทำให้ประชาชนถูกฆ่าล้มตายไปเป็นจำนวนมาก ดังที่ปรากฏในจารึกศิลา ฉบับที่ 13 ความว่า “สำหรับพระเจ้าผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพ ชัยชนะที่ทรงถึอว่ายิ่งใหญ่ที่สุด ได้แก่ ธรรมวิชัย (ชัยชนะโดยธรรม) และธรรมวิชัยนั้น พระเจ้าผู้เป็นที่รักแห่งทวยเทพได้ทรงกระทำสำเร็จแล้ว ทั้ง ณ ที่นี้ (ในพระราชอาณาเขตของพระองค์เอง) และในดินแดนข้างเคียงทั้งปวง ไกลออกไป 600 โยชน์” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), 2552: 162)

ทำให้สืบค้นคำว่า “ธรรมวิชัย” ตามคติพระเจ้าจักรพรรดิในพระพุทธศาสนานั้น ไปถึงปุณฺณวิปากสูตร ความว่า “เราได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา ครองแผ่นดิน มีมหาสมุทรทั้ง 4 เป็นขอบเขต ผู้มีชัยชนะ มีถิ่นแคว้นถึงความมั่นคงสถาพร พร้อมด้วยรัตนะ 7 ประการ รัตนะ 7 ประการของเรานั้น คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว ฤดูหบดีแก้ว ขุนพลแก้ว เรามีสัยโดยธรรม (ธมฺเมเน อภิวิชย) ไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศตรา ครอบครองปฐพีมณฑลนี้ อันมีสาครเป็นขอบเขต” (อง.สศตค. 23/59/90) นอกจากนั้น คำว่า “ธรรมวิชัย” นี้ มีในหลักรัฐศาสตร์ของชมพูทวีปด้วย คือในตำราอรรถศาสตร์ ของพราหมณ์จาณกยะ ผู้เป็นที่ปรึกษาและมหาเสนาบดีของพระเจ้าจันทรคุปต์ ซึ่งเป็นพระอัยกาของพระเจ้าอโศกมหาราชเอง ได้จัดแบ่งผู้ชนะสงคราม หรือผู้พิชิต หรือผู้มีชัย เป็น 3 ประเภท คือ

1. ธรรมวิชัย ผู้มีธรรมวิชัย คือ ผู้ชนะที่พอใจเพียงให้ผู้แพ้ยอมจงรักภักดี โดยไม่ข่มเหงทำร้ายราชวงศ์และราษฎรของฝ่ายที่แพ้
2. โลภวิชัย ผู้มีโลภวิชัย คือ ผู้ชนะที่มุ่งแย่งชิงเอาดินแดนและทรัพย์สินของผู้แพ้

3. อสุรวิชย ผู้มีอสุรวิชย คือ ผู้ชนะที่โหดร้าย ยึดเอาทุกอย่าง ทั้งทรัพย์สิน ดินแดน บุตรภรรยา และแม้แต่ชีวิตของผู้แพ้ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2552: 71)

ดังนั้น ธรรมวิชัยของพราหมณ์จากนักยะ จึงเป็นการชนะด้วยสงครามนั่นเอง เพียงแต่ปฏิบัติต่อผู้แพ้อย่างไม่โหดร้าย ชัยชนะทั้ง 3 อย่างนี้ ยังไม่เป็นธรรมวิชัยในพระพุทธศาสนา กษัตริย์ทวารวดีได้ทรงดำเนินตามนโยบายธรรมวิชัยของพระเจ้าอโศกมหาราชนั้น ทำให้กษัตริย์ทวารวดีได้ทรงขยายอำนาจการปกครองและยังประสบความสำเร็จในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังชุมชนใกล้เคียงทั้ง 4 ทิศ โดยส่งผ่านวัฒนธรรมพระพุทธศาสนาให้กระจายทั่วบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ไปจนถึงรอยต่อที่ราบสูงโคราชและบางส่วนของคาบสมุทรมลายู

กษัตริย์ทวารวดีทรงใช้รัฐประศาสนนโยบายในทางเศรษฐกิจ โดยไม่มีการเก็บภาษี เพื่อมุ่งเน้นที่จะหารายได้จากการค้าขายกับชุมชนภายนอก ดังที่จดหมายเหตุจีนชื่อทงเตียน ซึ่งรวบรวมในพุทธศตวรรษที่ 14 บันทึกเกี่ยวกับเมืองโถวเหอ คือทวารวดี ไว้ว่า “ประเทศนี้มีการค้าขายแลกเปลี่ยนอย่างเสรี ไม่มีการเก็บภาษี... ในประเทศนี้ มีชุมชนหรือเมืองที่เป็นตลาดใหญ่ 6 แห่ง ในการค้าขายแลกเปลี่ยน ทุกคนจะใช้เหรียญเงินตรา ที่มีขนาดเล็กคล้ายเมล็ดเอล์มเป็นสื่อกลาง...” (Yamamoto, 1979: 1140) แต่รัฐต้องควบคุมโดยการผลิตเหรียญโลหะมาตรฐานเพื่อใช้เป็นสื่อกลางในการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้า โดยได้ขอยืมสัญลักษณ์ของระบบกษัตริย์ของอินเดียมาใช้ พบได้จาก 1. เหรียญมีจารึกได้แก่ เหรียญเงิน อักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 ความว่า “ศรีทวารวดี ศวรปุณย” แปลว่า พระเจ้าศรีทวารวดีผู้มีบุญอันประเสริฐ” ส่วนอีกด้านหนึ่งจะทำเป็นรูปแม่โคกับลูกหรือรูปหม้อปูรณฆฏะ และ 2. เหรียญไม่มีจารึก มีสัญลักษณ์เป็นรูปสังข์/ศรีวัตสะ เป็นรูปพระอาทิตย์/ศรีวัตสะ ซึ่งมีแหล่งผลิตในท้องถิ่น โดยการควบคุมของกษัตริย์เพื่อใช้เป็นสื่อกลางการติดต่อซื้อขายกับรัฐอื่น ๆ (ผาสุก อินทรารุช, 2542: 124-133)

เมืองโบราณนครปฐมเป็นเมืองที่สำคัญในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-16 มีการติดต่อค้าขายกับต่างถิ่น ทั้งชาวอินเดีย ชาวซิเกียนคือชาวอาหรับมุสลิม และชาวเอเชียกลาง ดังพบโบราณวัตถุ ได้แก่ ประติมากรรมปูนปั้นรูปบุคคลโลกพาศรี สันนิษฐานว่าเป็นชาวอินเดีย แผ่นอิฐรูปบุคคลต่างแดนมีจุมุกโตและโต่ง มีหนวดเครายาว สวมหมวกผ้ารูปกรวย ลักษณะคล้ายหมวกปิเยาะห์ สันนิษฐานว่าเป็นใบหน้าของอาหรับมุสลิมที่เดินทางมาจากย่านทะเลแดง ตราดินเผารูปเรือสำเภา แผ่นดินเผารูปคช-ลักษณะมีและท้าวกุเวร ซึ่งเป็นเครื่องรางที่พ่อค้าอินเดียในสมัยคุปตะในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-14 นิยมพกติดตัวในการเดินทางไปค้าขายต่างแดน (ผาสุก อินทรารุช, 2542: 101)

สรุปได้ว่า กษัตริย์ทวารวดีได้ทรงดำเนินตามนโยบายธรรมวิชัยของพระเจ้าอโศกมหาราช คือทรงขยายอำนาจการปกครอง ในรูปแบบของการส่งผ่านวัฒนธรรมพระพุทธศาสนาให้กระจายทั่วบริเวณชุมชนใกล้เคียงทั้ง 4 ทิศ ปฏิบัติตามคติพระเจ้าจักรพรรดิในพระพุทธศาสนา แต่ก็ผสมผสานกับคติจักรพรรดิในศาสนาพราหมณ์ ทรงใช้รัฐประศาสนนโยบายในทางเศรษฐกิจ โดยไม่มีการเก็บภาษี เพื่อมุ่งเน้นที่จะหารายได้จากการค้า

ขายกับชุมชนภายนอก จึงทำให้สังคมรัฐมีความมั่งคั่ง ความมั่นคงและความอุดมสมบูรณ์ โดยมีธรรมวิชัยนั้น เป็นแกนหลักแห่งการปกครอง

สังคมทวารวดี: ศึกษาจากภาพปูนปั้นและจารึก

เนื่องจากสังคมทวารวดีเมืองนครปฐมโบราณยอมรับพระพุทธศาสนา นิกายเถรวาทจากอินเดียเป็นหลัก พบหลักฐานเนื่องในศาสนาฮินดูด้วยแต่ไม่มากนัก ทำให้สังคมทวารวดีโดยทั่วไปเป็นสังคมพุทธ ดังนั้น อาคารโบราณสถานทั้งหลายจึงเป็นพุทธสถานแทบทั้งสิ้น โบราณสถานเหล่านี้แสดงอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบคุปตะและหลังคุปตะ และปละเสนาตามลำดับ แต่ได้ดัดแปลงผสมผสานให้เข้ากับลักษณะท้องถิ่นจนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน เป็นเหตุทำให้เกิดเป็นลักษณะแห่งสังคมที่ได้รับการหล่อหลอมและขัดเกลาทางพระพุทธศาสนา

ลักษณะของสังคมทวารวดีเมืองนครปฐมโบราณ ซึ่งมีการตีความจากหลักฐานต่าง ๆ ได้ดังนี้

1. สังคมพหุวัฒนธรรม

สังคมของชาวทวารวดีนครปฐมโบราณเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม ที่ผู้คนสามารถอาศัยอยู่ร่วมกันในบ้านเมืองได้ บนความหลากหลายและความแตกต่างอย่างกลมกลืนกัน ในด้านชาติพันธุ์ เป็นคนท้องถิ่น ชาวอินเดีย อาหรับ เอเชียกลาง และอาจมีชาวจีนในสมัยราชวงศ์ถัง ซึ่งเดินทางเข้ามาค้าขายและเผยแผ่ศาสนา ความเชื่อของตน ด้านภาษา เป็นภาษามอญโบราณ ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต (ผาสุก อินทราวุธ, 2542: 181) ภาษาอาหรับ ภาษาจีน ด้านศาสนาความเชื่อ เป็นวิญญานนิยม พระพุทธศาสนา ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ศาสนาอิสลาม ศาสนาขงจื้อ ศาสนาเต๋า ซึ่งพบได้จากโบราณวัตถุ ได้แก่ ประติมากรรมปูนปั้นรูปบุคคลโปกผ้าปรี สันนิษฐานว่าเป็นชาวอินเดีย แผ่นอิฐรูปบุคคลต่างแดนมีจุมโกโตและโด่ง มีหนวดเครายาว สวมหมวกผ้ารูปกรวย ลักษณะคล้ายหมวกปิเยาะห์ สันนิษฐานว่าเป็นใบหน้าของอาหรับมุสลิม ที่เดินทางมาจากย่านทะเลแดง (อุษา จัวันเพียรภาค, 2548: 177)

2. สังคมของการทำบุญสร้างกุศลในพระพุทธศาสนา

การทำบุญโดยการสร้างวัดและบริจาคสิ่งของแก่วัดของชาวทวารวดี พบได้จากจารึกวัดโพธิ์ร้าง เป็นจารึกภาษามอญโบราณ อักษรปัลลวะ ราวพุทธศตวรรษที่ 12 ซึ่งพบที่วัดโพธิ์ร้าง อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม พ.ศ. 2495 แปลได้ว่า “บริเวณอารามที่มีเนื้อที่ดิน 170 มีแนวต้นมะพร้าวเป็นเครื่องหมายเขตของอาราม พร้อมด้วยเสาหงส์ 1 ต้น ภาชนะอาบเงิน พระพุทธรูปและวิหาร ได้เกิดขึ้นจากการกระทำของโด่ง คือ คนทรงเจ้าทั้ง 2” (ศุภย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2566) ในจารึกวัดโพธิ์ร้าง ซึ่งเป็นจารึกภาษามอญโบราณ มีคำเกี่ยวกับมอญ 2 คำ คือ เสาหงส์ และโด่ง โดยที่ “เสาหงส์” เป็นเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ของวัดมอญในพระพุทธศาสนา และคติการสร้างเสาหงส์ก็ยังคงอยู่สืบต่อมาตราจนถึงทุกวันนี้ ส่วน “โด่ง” เป็นคำภาษามอญซึ่งหมายถึงเจ้าพิธี หรือ ผู้อำนวยการ ซึ่งนักแปลและอ่านจารึกมักจะใช้คำว่าคนทรงเจ้าหรือคนเข้าผี

สิ่งที่สะท้อนผ่านคำว่า “โด้ง” ก็คือระบบความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับผีหรือวิญญาณบุรุษ ซึ่งหมายถึง ผีบรรพบุรุษ โคตรตระกูล ผีบ้านผีเรือน พิธีกรรมที่มีโด้งเข้ามาเกี่ยวข้องคือพิธีรำผีมอญ เป็นการถวายเครื่องเซ่นต่อ บรรพบุรุษพร้อมทั้งการรำรำ พิธีรำผีจะจัดขึ้นเนื่องจากการกระทำผิดกฎข้อห้าม ชาวมอญเรียกว่า “ผัดผี” โด้งจึงเป็นหมอพื้นบ้าน ซึ่งเป็นผู้ดูแลสุขภาพและรักษาโรคให้แก่ผู้ป่วยตั้งแต่การเกิดและวาระสุดท้ายของชีวิต (สุนันทา เอ้าเจริญ, 2563: 1) เป็นสัญลักษณ์ในการดำรงความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์มอญที่เก่าแก่

ข้อความในจารึกนั้น ยังสะท้อนให้เห็นถึงการผสมผสานทางคติความเชื่ออย่างใหม่ที่แพร่เข้ามาในเมือง ทวารวดี นั่นคือ พระพุทธศาสนา และความเชื่อดั้งเดิมของผู้คนในท้องถิ่นนี้ นั่นก็คือความเชื่อเรื่อง “ผี”

3. สังคมแห่งการบำเพ็ญทานบารมี

สังคมของชาวทวารวดีนครปฐมโบราณเป็นสังคมแห่งการบำเพ็ญทานบารมี “ทาน” คือการให้เพื่อ ประโยชน์แก่ผู้อื่น โดยเฉพาะในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งเรียกว่า “ทานบารมี” ซึ่งทานบารมี แบ่งเป็น 3 ระดับ ประกอบด้วย ทานบารมีระดับสามัญ คือการบริจาคทรัพย์สินเงินทองของนอกกาย ทานอุป บารมี คือ ทานบารมีระดับรอง ได้แก่ การบริจาคอวัยวะเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นได้ ทานปรมัตถบารมี คือ ทานบารมี ขั้นสูงสุด ได้แก่ การบริจาคชีวิตเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น หรือเพื่อรักษารธรรม ยังโยงไปหาหลักสำคัญอีกอย่างหนึ่ง ที่ เรียกว่า “มหาบริจาค” คือการบริจาคใหญ่ ซึ่งพระโพธิสัตว์จะต้องปฏิบัติอีก 5 ประการ คือ บริจาคทรัพย์ สมบัติ บริจาคอวัยวะ บริจาคตัวเองหรือบริจาคชีวิต บริจาคบุตรและบริจาคภรรยา ซึ่งพบได้จากภาพปูนปั้น เป็นภาพพระเจ้าสุรปุระกำลังอุ้มเจ้าชายผู้เป็นพระราชโอรสประทานให้แก่พระยายักษ์ผู้ซึ่งยืนอยู่ทางขวาสุดของ ภาพ พระมเหสีประทับยืนอยู่ตรงกลางภาพ พระพักตร์เศร้า แต่สงบ ยอมรับการตัดสินพระทัยของพระสวามี โดยคุณิ ทางด้านซ้ายของภาพ เหล่าบรรดาข้าราชการสำนักนำอาหารมาเลี้ยงดูแขกหกโหดผู้ปฏิเสธไม่ ยอมรับบริโภคอาหารอันใด นอกเหนือจากเลือดเนื้อของพระโอรส จากอวทานเรื่อง สุรปุระ เป็นกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ บำเพ็ญทานบารมี ประทานพระโอรส พระมเหสี และสุดท้ายตัวพระองค์เองให้แก่ยักษ์กระหายเลือด ที่แท้ก็คือ ท้าวสักกะเทวราชจำแลงกายลงมา หลังจากที่กษัตริย์สุรปุระได้แสดงพระอัธยาศัยในทานบารมีให้เป็นที่ปรากฏ แล้ว ท้าวสักกะก็ประทานทุกอย่างกลับคืนให้พระองค์ (นันทนา ชุตินวงศ์, 2520: 34)

นอกจากนั้น พบได้จากภาพปูนปั้นเป็นภาพบุคคลกลางคือพระเวสสันดรกำลังถือพระหัตถ์ชายาในพิธี ประทานพระนางให้กับท้าวสักกะเทวราชผู้จำแลงเป็นพราหมณ์มาขอ จากอวทานเรื่อง วิศวันทรอวทาน หรือ เวสสันดรชาดก เป็นเรื่องราวที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร โอรสของพระเจ้าสุทนต์ และ พระนางผุสดี แห่งนครสีพี ทรงบริจาคทานมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ พระราชทานพระโอรสและพระธิดาให้ พราหมณ์ชุกเพื่อนำไปเป็นทาสรับใช้นางอมิตตา และพระราชทานพระนางมัทรีให้พระอินทร์ ซึ่งจำแลงกาย เป็นนักบวชชรามาทูลขอ (จุ.ชา.ม.อ. 10/287-460)

ภาพปูนปั้นพระเวสสันดรในอวทานหรือชาดกนั้นกระทำทานบริจาคคือสละภรรยาเป็นทาน 1 ในมหา บริจาคทั้ง 5 เป็นการกระทำเพื่อมุ่งพระโพธิญาณ อุปมาคนในครอบครัวกระทำผิด ถูกลงโทษปรับสินไหม ไม่มีคนจ่าย หัวหน้าครอบครัวจึงให้บุตรและภรรยาเป็นตัวประกันให้เข้าคุกไปก่อน ส่วนตนเองไปทำงานหาเงิน

มาจ่ายค่าสินไหมนำบุตรและภรรยาออกจากคุกต่อไป ชาตคณีนี้อิทธิพลต่อคนทวารวดี ในด้านการบริจาทาน ซึ่งศิลปินไม่รังสรรค์เหตุการณ์อื่น ๆ แต่มุ่งไปที่เหตุการณ์อันส่งผลต่อการบรรลुरुธรรม เพราะในยุคนั้นเน้นจาริก คำสอนสำคัญ ๆ ได้แก่ คาถาเย ธัมมา อริยสัจ เป็นต้น เพื่อให้สันทุกข์สิ้นกิเลสอย่างสิ้นเชิง

4. สังคมแห่งการมีความกตัญญูต่เวทียและการมีเมตตาธรรม

สังคมของชาวทวารวดีนครปฐมโบราณเป็นสังคมที่บุตรมีความกตัญญูต่อมารดาบิดาผู้ให้กำเนิด มีเมตตาธรรมแก่ผู้ที่ได้กระทำความผิดลงไปโดยที่ไม่รู้ พร้อมทั้งให้อภัยไม่พยายาทต่อผู้อื่นที่ทำผิดพลาดลงไป ให้กลับเนื้อกลับตัวเพื่อไม่ให้กระทำความผิดเรื่องนั้นซ้ำไปอีก เป็นสังคมของคนที่มีจิตใจสูงด้วยการถูกขัดเกลามาจากคำสอนทางพระพุทธศาสนา ซึ่งพบได้จากภาพปูนปั้นเป็นภาพเล่าเรื่องบุคคล 2 คนกำลังโศกเศร้าเห็นรูปร่างของอีกบุคคลผู้หนึ่ง จากอวทานเรื่อง ศยามกะ คือศยามกะเป็นบุตรชายผู้ซื่อสัตย์ต่อบิดามารดาที่ตาบอด และได้อาศัยอยู่ในป่า พระราชาได้เข้าป่าเพื่อล่าสัตว์ เห็นศยามกะนึกว่าเป็นกวางจึงยิงลูกดอกอาบยาพิษเข้าไป ศยามกะได้บอกว่าตนเป็นบุตรเพียงคนเดียวและขอให้ดูแลบิดามารดาแทนตนด้วย บิดามารดาจึงอธิษฐานให้พิษที่อยู่ในศยามกะได้สลายไป ถ้าหากเป็นความจริงที่ว่าศยามกะได้มีเมตตากรุณาต่อสิ่งมีชีวิตทั้งปวงและได้ปฏิบัติต่อบุพการีอย่างดีมาตลอด ทันใดนั้นศยามกะจึงฟื้นจากความตาย (พิริยะ ไกรฤกษ์, 2517) หรือชาตคณีนี้อธิษฐานสามชาตค พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นสุวรรณสามดาบส บำเพ็ญเมตตาบารมี โดยสุวรรณสามดาบสต้องรับภาระเลี้ยงดูบิดามารดาผู้ตาบอด วันหนึ่งพระเจ้ากบิลยักขราชแผลงศรมาถูกได้รับบาดเจ็บสาหัส แต่ก็ได้โกรธ กลับแสดงเมตตาจิต และแสดงทศพิธราชธรรมให้กบิลยักขฟัง ด้วยอำนาจแห่งเมตตาธรรมทำให้พระสุวรรณสามหายเจ็บปวดรอดชีวิตมาได้ และบิดามารดาก็กลับมีจักษุติ (ขุ.ชา.ม.อ. 9/108-150)

5. สังคมที่มีเป้าหมายแห่งการปฏิบัติเพื่อให้สันทุกข์สิ้นกิเลสอย่างสิ้นเชิง

สังคมของชาวทวารวดีนครปฐมโบราณเป็นสังคมที่มีเป้าหมายมุ่งเน้นปฏิบัติเพื่อการตัดกิเลสต้นเหตุ การรู้เท่าทันโลกว่าเป็นมายา และการเข้าถึงนิพพาน ไม่ได้มุ่งไปที่การอยู่ร่วมกันในสังคม หรือการพัฒนาตนเอง ในทางเศรษฐกิจ ดังพบได้จากจารึกบนแผ่นหินหรือศาสนวัตถุ เช่น ธรรมจักร หรือชิ้นส่วนสถาปัตยกรรม มีเนื้อหาเกี่ยวกับหลักธรรมอันลึกซึ้งทางพระพุทธศาสนา นับว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ได้แก่ จารึกคาถาเย ธัมมาฯ และจารึกธรรมจักร เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ซึ่งพบบริเวณสุปฏิเณศพระปฐมเจดีย์ วัดพระปฐมเจดีย์ ตำบลพระปฐมเจดีย์ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม เป็นอักษรปัลลวะ ภาษาบาลี มีดังนี้

เย ธัมมา เหตุปภวา
เยสํ เหตุํ ตถาคโต อาห
เตสญจ โย นิโรธจ
เอวํวาทิ มหาสมโณติ ฯ

คำแปล

ธรรมทั้งหลายเหล่าใดเกิดแต่เหตุ

พระตถาคตเจ้าทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น

และความดับแห่งธรรมทั้งหลายเหล่านั้น

พระมหาสมณะเจ้า ทรงสั่งสอนอย่างนี้ ฯ (คูนัยมานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2566)

ในจารึกคาคาธา เย ธมมา เขียนเป็น เยสฺ เหตุ ตถาคโต อาห เตสญจ โย นิโรโธ จ แต่ในพระวินัยปิฎก มหาวรรคมหาขันธกะ ตอนพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะบรรพชา เขียนเป็น เตสฺ เหตุ ตถาคโต อาห เตสญจ โย นิโรโธ (วิ.ม. 4/65/72-80)

จารึกคำสอนเรื่องอริยสัจ 4 หรือธรรมจักร นับว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา พบบริเวณพระปฐมเจดีย์ วัดพระปฐมเจดีย์ ตำบลพระปฐมเจดีย์ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม มีดังนี้

สจจกัจจ กตญาณิ

จตุธา จตุธา กตํ

ติวภูฏํ ทวาทสากริ

ธมมจกุกํ มहेสิโน

คำแปล

ธรรมจักรประกอบด้วยญาณ 3 ประการ

คือความหยั่งรู้เกี่ยวกับความจริง

เกี่ยวกับกิจที่ต้องกระทำ

และเกี่ยวกับกิจที่ได้กระทำแล้ว หมุน 3 รอบ 4 ครั้ง

มีอาการ 12 คือธรรมจักรของพระพุทธเจ้า (คูนัยมานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2566)

เนื้อความของคาคาธานี้สอดคล้องกันกับธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค มหาขันธกะ คือ อิมสุ จตุสุ อริยสจฺเจสุ เอวนติปริวภูฏํ ทวาทสากริ ยถาภูตํ ญาณทสสนิ แปลว่า ญาณทัสสนะตามเป็นจริง ในอริยสัจ 4 เหล่านี้ 3 รอบ 12 อาการ (วิ.ม. 4/16/23)

สรุปได้ว่า สังคมในทวารวดีจากภาพปูนปั้นและจารึกสะท้อนถึงการเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมในด้านชาติพันธุ์ ด้านภาษา และด้านศาสนาความเชื่อ ที่ผู้คนสามารถอาศัยอยู่ร่วมกันในบ้านเมืองได้ เป็นสังคมของการทำบุญสร้างกุศลในพระพุทธศาสนา สะท้อนให้เห็นถึงการผสมผสานทางคติความเชื่ออย่างใหม่ที่แพร่เข้ามาในเมืองทวารวดี นั่นคือ พระพุทธศาสนา และความเชื่อดั้งเดิมของผู้คนในท้องถิ่นนี้ นั่นก็คือความเชื่อเรื่อง “ผี” เป็นสังคมแห่งการมีความกตัญญูกตเวทีและการมีความเมตตา เป็นสังคมแห่งการบำเพ็ญทานบารมี โดยมุ่งไปที่ “มหาบริจาต” คือการบริจาตใหญ่ และเป็นสังคมที่มีเป้าหมายแห่งการปฏิบัติเพื่อให้สิ้นทุกข์สิ้นกิเลสอย่างสิ้นเชิง โดยเป็นการรู้เท่าทันโลกว่าเป็นมายา และการเข้าถึงนิพพาน

สรุป

เมืองโบราณในสมัยทวารวดีเท่าที่พบแล้ว มีจำนวนประมาณ 107 เมืองในทุกภูมิภาคของประเทศไทย แต่เมืองที่เชื่อว่าเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรทวารวดี มี 4 แห่ง คือ นครปฐม อุทอง ศรีเทพ และลพบุรี โดยเน้นศึกษาทวารวดี ซึ่งมีเมืองนครปฐมโบราณเป็นศูนย์กลาง มีตำนานความเชื่อเกี่ยวกับพระอู่ตรเถระ ผู้มาพร้อมกับพระโสณเถระ ได้กลายเป็นหลวงปู่เทพโลกอุดร และเชื่อกันว่า ยังดำรงสังขารชั้นธออยู่เพื่อดูแลพระพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ ตลอดถึงทวารวดี สุโขทัย อยุธยา จนถึงปัจจุบันนี้ เป็นอาณาจักรทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12-16 โดยมีศูนย์กลางที่นครปฐมโบราณ มีการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างเมืองโบราณต่าง ๆ ทั้งภายในภูมิภาคและนอกภูมิภาค และมีการนับถือทั้งพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ แม้แต่ชื่อเมืองทวารวดีหรือทวารกา ก็นำมาจากคัมภีร์ทั้ง 2 ศาสนานั้น

สุวรรณภูมิเป็นดินแดนที่มีอยู่จริงในทางประวัติศาสตร์ เป็นดินแดนที่มีผู้คนที่อยู่กันเป็นบ้าน เป็นเมือง และเป็นรัฐ โดยพ่อค้านักบวชจากอินเดียและที่มาจากถิ่นอื่น ๆ ซึ่งประสงค์จะเดินทางไปดินแดนสุวรรณภูมิ ใช้เส้นทางการเดินเรือ มีทิศทางไปได้หลายเส้นทาง ทำให้สังคมรัฐสมัยสุวรรณภูมิ และเป็นอาณาจักรทวารวดีในยุคต่อ ๆ มา ได้มีการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม เป็นสังคมแห่งสันติสุข มีมิตรไมตรี ท่ามกลางความหลากหลายทางภาษา เชื้อชาติ และศาสนา โดยที่กษัตริย์ทวารวดีได้ทรงดำเนินตามนโยบายธรรมวิชัยของพระเจ้าอโศกมหาราช ปฏิบัติตามคติพระเจ้าจักรพรรดิในพระพุทธศาสนา แต่ก็ผสมผสานกับคติจักรพรรดิในศาสนาพราหมณ์ ทรงใช้รัฐประศาสนนโยบายในทางเศรษฐกิจ โดยไม่มีการเก็บภาษี จึงทำให้สังคมรัฐมีความมั่งคั่ง ความมั่นคงและความอุดมสมบูรณ์ โดยมีธรรมวิชัยนั้นเป็นแกนหลักแห่งการปกครอง

สังคมในทวารวดีจากภาพปูนปั้นและจารึกสะท้อนถึงการเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมในด้านชาติพันธุ์ ด้านภาษา และด้านศาสนาความเชื่อ ที่ผู้คนสามารถอาศัยอยู่ร่วมกันในบ้านเมืองได้ เป็นสังคมของการทำบุญสร้างกุศลในพระพุทธศาสนา เป็นการผสมผสานทางคติความเชื่อของ พระพุทธศาสนา และความเชื่อดั้งเดิมคือความเชื่อเรื่อง “ผี” เป็นสังคมแห่งการมีความกตัญญูกตเวทิตะและการมีความเมตตา เป็นสังคมแห่งการบำเพ็ญทานบารมี โดยมุ่งไปที่ “มหาบริจาต” คือการบริจาตใหญ่ และเป็นสังคมที่มีเป้าหมายแห่งการปฏิบัติเพื่อให้สิ้นทุกข์สิ้นกิเลสอย่างสิ้นเชิง โดยผ่านธรรมจักร หรือชิ้นส่วนสถาปัตยกรรม ซึ่งชี้ชัดเป็นองค์ความรู้ใหม่ได้ว่า คนในอาณาจักรทวารวดีได้เลือกสรรหลักธรรมที่เป็นปรมาตถธรรม คือนิพพาน เพื่อเป็นการตัดกิเลสตัณหาและการรู้เท่าทันว่า โลกนี้เป็นมายา

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2542). *พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์*. กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (2506). *เรื่องพระปฐมเจดีย์*. ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร.
- ข่าววาไรตี้. (2559). *เจาะตำนานหลวงปู่เทพโลกอุดร*. <https://www.tnews.co.th/> (6 ธันวาคม 2566)
- คลังความรู้สุวรรณภูมิ. (2565). *จารึกวัดพระงาม*. <https://suvarnabhumi.psu.ac.th/> (6 ธันวาคม 2566)
- นันทนา ชุตินวงศ์. (2520). ภาพชาดกที่เจดีย์จุลปะโทน. *นิตยสารศิลปากร*, 21(4), 34.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2552). *จารึกอโคก*. สำนักพิมพ์ผลิธัมม.
- พิริยะ ไกรฤกษ์. (2517). *พุทธศาสนนิทานที่เจดีย์จุลประโทน*. โรงพิมพ์พระจันทร์.
- ผาสุก อินทรารุช. (2542). *ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี*. โรงพิมพ์อักษรสมัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2534). *อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2562). *ศิลปะทวารวดี วัฒนธรรมทางศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (ฉบับปรับปรุงใหม่). สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- ศรีศักร วัลลิโภดม และวลัยลักษณ์ ทรงศิริ. (2566). *ข้ามคาบสมุทรในห้วงแห่งสุวรรณภูมิ*. มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). (2566). *จารึกในประเทศไทย*. <https://db.sac.or.th/inscriptions/>
- สฤกษ์ดีพงษ์ ชนุทรง. (2557). *โบราณคดีเมืองนครปฐม: การศึกษาอดีตของศูนย์กลางแห่งทวารวดี*. บริษัท เปเปอร์เมท (ประเทศไทย) จำกัด.
- สฤกษ์ดีพงษ์ ชนุทรง. (2559). *โบราณคดีเมืองนครปฐม: การศึกษาอดีตของศูนย์กลางแห่งทวารวดี* (พิมพ์ครั้งที่ 2). ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- สุนันทา เอ้าเจริญ. (2563). *ไต่: หมอพื้นบ้านทวารวดีกับวิถีอดีตสู่สาธารณสุขปัจจุบัน*. *วารสารนวัตกรรมการศึกษาและการวิจัย*, 4(1), 1-12.
- เสฐียร โกเศศ. (2515). *นิยายปาชาแห่งเตอร์กี*. แพร่พิทยา.
- สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 1 ราชบุรี. (2541). *คูบัว: ความสัมพันธ์กับชุมชนทวารวดี ในบริเวณใกล้เคียง*. กรมศิลปากร.

- หวัง เหว่ยหมิน. (2535). *สถานที่ในเอกสารจีนโบราณที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย*. โอเดียนสโตร์.
- อุษา งามเพียรภาค. (2548). *โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์*. ส.พิจิตรการพิมพ์ จำกัด.
- Kapur, A. (2019). *Mapping place names of India*. Taylor & Francis.
- Vimut, D. (2553). *หลวงปู่ใหญ่ หลวงปู่เทพโลกอุดร*. <https://dhavavimut/>
- Human Excellence. (2565). *มหาภารตยุทธ*. <http://huexonline.com/>
- Reid, S. (1994). *The Silk and Spice Routes: Inventions and Trade*. Paris: Belita Press.
- Si-Yu-Ki. (1884). *Buddhist Records of the Western World*. Translated from the Chinese of Hiuen Tsiang Vol.II, 199-200. London: Trubner & Co., Ludgate Hill.
- Yamamoto, T. (1979). *East Asian Historical Sources for Dvaravati Studies*. Proceeding Seventh IAHA Conference vol. II, 1140. Bangkok: Chulalongkorn University Press.